

ОСОБЕНОСТИ НА НЯКОИ ПРЕДЛОЖНИ ИЗРАЗИ

Кристина Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE SPECIFICS OF SOME PREPOSITIONAL PHRASES

Kristin Dimitrova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The paper explores three prepositional phrases selected according to the pattern preposition + noun + preposition. Such a structure is widely used in Bulgarian. The purpose of this paper is to trace the levels of abstraction of the noun in such prepositional constructions, using examples from two corpora – the Bulgarian National Corpus and the Bulgarian National Reference Corpus. Through the examined data, the study aims to demonstrate that the prepositions in the prepositional construction have a grammatical function while the meaning of the prepositional phrase mostly depends on the noun and its semantics. All three prepositional phrases are examined in detail, with each of them falling into a specific abstract domain depending on its usage, context and meaning.

Keywords: prepositional phrases; levels of abstraction; Bulgarian

В настоящата статия обект на изследване са т.нар. предложни изрази от типа на *по отношение на*, *вследствие на*, *с оглед на* и др. под., за чиито особености е писано твърде малко в българските граматика. Предложните изрази са част от групата на предлозите в българския език и за разлика от чуждоезиковите граматика, в които е отредено специално място за изучаването и разглеждането им, то у нас те са слабо засегнати в кратки абзаци от раздела, посветен на предлозите като част на речта. Ако предложните изрази не са включени в някои по-стари граматика (напр. в тази от 1983 г.) заради неясния им статут тогава, то днес е редно да бъдат по-задълбочено изследвани. Именно липсата на проучване, посветено на споменатите конструкции, провокира интереса ни да коментираме част от тях (и по-точно тези, които са споменати повече от два пъти в различни съвременни граматика).

По отношение на термините за назоваване на предложните изрази липсва единство. Поради многокомпонентната си структура, включваща съществителни и наречия, и тясната връзка с предлозите, с помощта на които се образуват, тези изрази получават наименованието *предложни изрази*. В някои граматика обаче те са наречени „*сложни предлози*“ (Ницолова/ Nitsolova 2008: 452) заради елементите в конструкцията си – предлог + име + предлог; име + предлог или

наречие + предлог, както и заради факта, че се разглеждат като предлози на морфологично равнище. С оглед на аналитичния характер на езика ни понякога крайният предлог в предложните изрази отпада. Според Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 452) например в израза „съобразно с“ – предлогът *с* почти не се употребява. Срв. *Неговата присъда е издадена съобразно закона за защита на децата.*

В настоящата работа избраният термин за назоваване на обекта на изследването е *предложни изрази* (по-нататък ПИ), тъй като с него се обобщава специфичният характер на тази част на речта.

Наблюденията ни се съсредоточават върху примери за предложни изрази, съставени по модела (*предлог*)¹ + *съществително* + *предлог*. Този модел е и най-продуктивният според проучванията на Л. Ласкова, която отбелязва, че поне два пъти в граматиките са посочени следните ПИ: *въз основа на, вследствие на, по отношение на, благодарение на, предвид на, в изпълнение на, с оглед на, по повод на, без оглед на, за сметка на, по случай на* (Ласкова/Laskova 2022). Поради невъзможността в краткия обем на работата да бъдат анализирани всички гореизброени изрази, тук се изследват само три от тях: *за сметка на, с оглед на, в изпълнение на*. Избрани са именно тези предложни изрази, тъй като според скалата за честотата им, представена от Л. Ласкова (Ласкова/ Laskova 2022), те заемат средна позиция – нито са най-често срещани, нито са и най-редки.

Разглеждаме особеностите на употребата им в изречения, степента на тяхната абстрактност и честотата на срещането им в български текстове. Класифицирайки ги според степента на композиционност и на употребата им в речта, изследването се позовава на данни от Българския национален корпус (БНК/BNK), както и от Българския национален референтен корпус (БНРК/BNRK).

1. Предложните изрази в българската граматична литература

Установяването на подходящ термин не е единственият дискуссионен въпрос. При дефинирането на разглеждания тип изрази от различните автори също се забелязва вариативност. В граматиките предложните изрази често са съотнесени към групата на сложните предлози. П. Пашов ги определя като „устойчиви съчетания на предлози и съществителни, които като цяло изпълняват ролята на предлози“ (Пашов/Pashov 1999: 247). Подобна дефиниция обаче не изчерпва

¹ Някои от изброените предложни изрази по-долу не съдържат първия компонент, поради което той е поставен в скоби.

същността на ПИ. В „Граматика на съвременния български книжовен език“ П. Асенова разширява дефиницията до следните параметри: „предложните изрази са групи от две или повече думи, които притежават смислово единство и изпълняват ролята на предлози. Повечето предложни изрази имат характер на устойчиви словосъчетания“ (Асенова/Asenova, цит. по ГСБКЕ/GSBKE 1983: 411). Р. Ницолова обръща специално внимание на това, че името или наречието, с помощта на които са образувани тези съчетания, трябва да имат абстрактно значение, „което да се вписва в семантичната подсистема на съществуващите предлози и да я обогатява“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 452). В ГСБКЕ П. Асенова дори класифицира абстрактните отношения на целите изрази, а не само на някои от съставните им части, обособявайки ги в три групи – *причина, следствие, заключение*. По-нататък в статията използваме именно тази класификация. При М. Велева понятието *предложни изрази* се разширява до „устойчиви съчетания с предложна функция“ (Велева/ Veleva 2005: 412).

В заключение може да се каже, че единна дефиниция няма, но опитът за такава би бил следният: предложните изрази са явление в българския език, изпълняващо предложна функция и образувано по сложен конструктивен модел, който включва предлог + име + предлог или предлог + наречие. Те представляват устойчиво словосъчетание, в което името или наречието притежават абстрактен характер, като степента на абстракцията зависи до голяма степен от дистрибуцията на израза в речта.

2. Особености на предложните изрази

Предложните изрази са съставени от един или два предлога в комбинация със съществителни имена или наречия. Те се „възпроизвеждат в речта като готови езикови цялости“ (Велева/Veleva 2005: 412) с абстрактен характер, съчетаващи се със следходната част от изречението – срв.: *Той беше укриван от местното население с оглед на собствената му безопасност*.

Както вече беше споменато, най-продуктивният ПИ е образуван по модела *предлог + съществително + предлог*. Ние ще разгледаме три предложни изрази от този тип (*с оглед на, за сметка на, в изпълнение на*), които принадлежат към отделните сфери на абстрактност според класификацията на П. Асенова – *заключение, причина, следствие* (ГСБКЕ/GSBKE 1983). С цел да бъдат описани интересуващите ни изрази са използвани български корпуси, от които е ексцерпиран таксономичният фонд. Резултатите от търсенето по честота в БНК и БНРК са обобщени в таблици 1, 2 и 3.

Таблица 1: Представяне на срещанията на предложния израз с оглед на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>с оглед на</i>	3635	БНК
	350	БНРК

Предложният израз *с оглед на* (Таблица 1) има средна степен на употреба спрямо останалите два ПИ. Примери с него, както се вижда от резултатите в таблицата, има повече в Българския национален корпус (3635) и много по-малко в референтния (350). Този предложен израз се разглежда като междинен и неутрален спрямо другите два.

Таблица 2: Представяне на срещанията на предложния израз за сметка на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>за сметка на</i>	4260	БНК
	1311	БНРК

Предложният израз *за сметка на* (Таблица 2) дава най-много резултати и в двата корпуса, използвани в статията. Този факт доказва, че изразът е най-продуктивен в сравнение с останалите. По-долу в изложението са потърсени обясненията за тази честа употреба.

Таблица 3: Представяне на срещанията на предложния израз в изпълнение на

Предложен израз	Брой срещания	Корпус
<i>в изпълнение на</i>	1221	БНК
	205	БНРК

Предложният израз *в изпълнение на* (Таблица 3) се среща порядко от останалите два и в двата корпуса. От една страна, причината може да бъде в спецификата на корпусите, тъй като в предложното си значение изразът е типичен за административния стил. От друга страна, буквалното му значение е типично за сферата на изкуствата.

Нека разгледаме двете употреби в Таблица 4. В лявата колонка (абстрактно значение) пълнозначната дума изгубва първоначалното си значение и изразът лесно може да бъде заменен с *вследствие на*: *Когато са наложени наказания в изпълнение на (= вследствие на) член 16, параграф 1.* Именно заради своята абстрактност този предложен израз може да бъде съотнесен към сферата на ПИ, изразяващи следствие.

Таблица 4: Представяне на абстрактните и буквалните значения на израза в изпълнение на

Абстрактно значение	Буквално значение
Настоящият доклад е подготвен в изпълнение на това задължение (БНК)	На финала ще звучи „Многая лета“ в изпълнение на Борис Христов (БНРК)
Системата RAPEX в изпълнение на директива, допълни съществуваща... (БНК)	Комисията избра „Вдигни очи“ в изпълнение на Валди Тотев (БНРК)
Когато са наложени наказания в изпълнение на член 16, параграф 1 (БНК)	Почитателите на Моцарт ще могат да чуят неговите произведения в изпълнение на Бамбергски симфонисти... (БНРК)

В дясната колонка обаче съществителното име запазва своето буквално значение, което също се подразделя на две групи заради наличието на омонимия – първото значение е осъществяване на заповед, желание или на нещо замислено (задача, присъда), а второто – възпроизвеждане, предаване на литературно-музикална програма (хорово изпълнение, танцово изпълнение) (БТР/ВТР 1976: 286). Следователно заради двойствения си характер и честата употреба на буквалното значение на съществителното име в предложния израз, той е характерен за по-тесни сфери на общуването и има по-слаба употреба.

Както вече беше посочено, най-продуктивният измежду трите ПИ, които са посочени по-горе, се оказва предложният израз *за сметка на* (Таблица 2), като причината за това е най-високата степен на абстрактното му значение. Според примерите, извлечени от българските корпуси, които използваме, в близо 90% предложният израз *за сметка на* е употребен само в абстрактното си значение в качеството си на отношението *причина – следствие* или противопоставяне (нещо за сметка на нещо друго).

В езиковата практика този предложен израз има три семантични реализации: 1) изразява причина, 2) изразява противопоставяне, 3) използван е с буквално значение. Те са представени в Таблица 5.

Таблица 5: Представяне на употребите на предложния израз *за сметка на*

Причина	Противопоставяне	Буквална употреба
Но <i>за сметка на</i> това бил без приятели (БНК)	Частната собственост расте все повече и повече <i>за сметка на</i> обществената собственост. (БНК)	Ела да пиеш една водка <i>за сметка на</i> заведението. (БНК)
Работим <i>за сметка на</i> Ътли, така да се каже. (БНК)	Дали „Аляска“ не осъществи печалбите си <i>за сметка на</i> заплатите на оперативните работници (БНК)	

Причина	Противопоставяне	Буквална употреба
Но <i>за сметка на</i> това не разбира нищо от подводници и подводничари. (БНК)	С французите се отнасяха лошо <i>за сметка на</i> италианците, които вземаха връх (БНК)	
Но после ни заплашиха и то пак <i>за сметка на</i> огромно количество изразходвана магия. (БНК)	Загуби контрол върху акции от издание с голям тираж <i>за сметка на</i> акции във вестник с по-малък тираж (БНРК)	
	Те не успяват и губят читатели <i>за сметка на</i> авторитетните немски вестници (БНРК)	

В лявата колона ПИ може да бъде заменен със *заради това, заради*, експлициращи идеята за *причина*, поради която нещо се случва; в средната колона изразът отново може да се замени с предлога *заради*, но тук той е по-скоро противопоставителен – нещо се случва за нечия сметка. Има две противопоставени страни, едната от които получава нещо заради другата – *Частната собственост расте все повече и повече за сметка на обществената собственост*. В дясната колона терминът „буквална употреба“ е в известна степен условен, тъй като в този пример „за сметка на заведението“ е израз, който винаги означава, че нещо се дава безплатно на някого, но друг е поел ангажимента. Може да се каже, че колкото по-абстрактен е даден ПИ, толкова по-често се среща в електронните корпуси.

Третият предложен израз, който е избран за разглеждане в тази статия, е *с оглед на* (Таблица 6). Изразът се употребява както с абстрактно, така и с буквално значение – вж. Таблица 6.

Таблица 6: Представяне на употребите на предложния израз *с оглед на*

Абстрактна употреба	Буквална употреба
И все пак трябва да четем историята по американски – <i>с оглед на</i> бъдещето (БНРК).	Шумерът започна <i>с оглед на</i> зъбите на Лолия... (БНК)
Увериха, че интензивното лечение на президента е променено <i>с оглед на</i> влошаващото се състояние (БНРК).	
И че закупуването на жилището е направено <i>с оглед на</i> вашите и на децата ви нужди (БНРК).	

В лявата колонка *с оглед на* може да се замени с *като се има предвид* – абстрактен израз, който се използва най-вече за да доведе

дадено изречение до неговото разплитане, обяснение, да изведе причинно-следствената връзка до нейния край. Но в дясната колонка изразът запазва своето буквално значение, тъй като Шумерът в действителност оглежда зъбите на Лолия. В такива случаи вече може да се говори не за ПИ, който е във функцията на предлог, а за свободно синтактично съчетание. Рядката употреба на разглеждания ПИ се дължи на функционалностиловата му ограниченост: той се среща основно в официално-деловата сфера. Когато не се използва в официалната реч, изразът запазва буквалното значение на съществителното „оглед“ (някой оглежда нещо), както е в примера от втората колона в Таблица 6.

Както се вижда от всичко, споменато дотук, в българския език се наблюдават изрази, съставени от *предлог* + *име* + *предлог*, които представляват устойчиви словосъчетания. Поради честотата на използването на тези изрази името или наречието започва да губи буквалното си значение и то преминава в абстрактно. Наблюденията ни показваха, че някои предложни изрази все още съществуват в речта и с буквалното си значение, и с абстрактното, затова честотата им е пониска. И обратно – изразът, имащ по-голяма абстрактност, се употребява по-често (както е с предложния израз *за сметка на*). От голямо значение е и значението на името (или наречието) в състава на ПИ. Ако пълнозначната дума е полисемантична, какъвто е случаят със „сметка“, то целият ПИ ще зависи от нейната семантика. Следователно значението на даден ПИ се определя не от предлога (неговата функция е граматична), а от името или наречието, които участват в него.

В заключение може да се обобщи, че предложните изрази (в частност тези, които се разглеждат в статията) не само имат абстрактна семантика, която ги различава от обикновените предлози (както по структура, така и по значение), но и са започнали да обособяват различни *типове* абстрактност. Твърде е възможно при по-задълбочено изследване да се открият предлози с различна честота на употреба, от която да следва и различен тип абстрактност. Колкото по-употребяем е даден предложен израз в живата реч, толкова по-абстрактен и губещ първоначалното си значение става той.

Всичко това води до заключението, че речта е динамична. Тя има с какво да изненада и носителите на езика, и онези, които го изследват. Оказва се, че дори най-малките структури от ранга на предлозите са интересни за наблюдение и анализ в процеса на тяхната употреба.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Велева/Veleva 2005:** Велева, М. За устойчивите съчетания с предложна функция в съвременния български език. // *Управление и устойчиво развитие VII*, бр. 3 – 4, 2005. [Veleva, M. Za ustoichivite sachetaniya s predlozhna funktsiya v savremenniya balgarski ezik – *Upravlenie i ustoichivo razvitie VII*, br. 3–4, 2005.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983.** Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. Стоянов, С. и кол. София: Издателство на БАН. [*Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 2. Morfologiya. Stoyanov. S. et al. Sofia: Izdatelstvo na BAN.]
- Ласкова/Laskova 2022:** Ласкова, Л. Предложните изрази в българския език: Инвентаризация на размитото множество. // *Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии*, т. 107, 2022, 36 –71. [Laskova, L. Predlozhnite izrazi v balgarskiya ezik: Inventarizatsiya na razmitoto mnozhestvo. // *Godishnik na Sofiiski universitet “Sv. Kliment Ohridski”*, Fakultet po slavyanski filologii, t. 107, 2022, 36–72.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. София: Хермес, 1999. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Sofia: Hermes, 1999.]

ИЗТОЧНИЦИ

- БТР/ВТР:** Андрейчин Л., Ст. Георгиев, Илчев, Ст. Костов. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1976. [Andreychin L., St. Georgiev, Ilchev, St. Kostov. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]
- БНРК/ВНРК:** Български национален референтен корпус. // <<http://webclark.org>>.
- БНК/ВНК:** Български национален корпус. // <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>>.